

УДК 378.011.3:81'342.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.99.12>

Л. А. Башманівська

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Житомирського державного університету імені Івана Франка

В. І. Башманівський

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики, реклами та PR
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ВИРАЗНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНО-СТИЛІСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ І ЖУРНАЛІСТІВ

У статті досліджено виразність мовлення як комунікативно-стилістичний компонент в структурі мовленнєвої культури майбутніх учителів-словесників і журналістів; розглянуто функції виразності в професійному мовленні; з'ясовано основні шляхи формування цього компонента в процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти. Зазначено, що в інформаційно-комунікаційному просторі сучасності особливої ваги набуває проблема культури мовлення, зокрема виразності, що є важливою складовою професійної майстерності учителів-словесників і журналістів, які на високому рівні мають володіти мовою й уміти передавати думку чітко, доступно та образно, застосовуючи багатий арсенал мовно-стилістичних засобів. Підкреслено, що виразність мовлення є одним із основних чинників ефективної професійної комунікації й виступає важливим комунікативно-стилістичним компонентом культури мовлення. Для майбутніх учителів-словесників і медіапрацівників виразність – це ознака високого рівня володіння мовою, що надає мовленню емоційної, інтонаційної та стилістичної привабливості й перетворює його із звичайного засобу повідомлення інформації на могутній інструмент впливу. Названо важливі функції, які виконує виразність для забезпечення результативності, ефективності й переконливості комунікації, зокрема інформативну, емоційно-експресивну, естетичну, комунікативну та функцію впливу. Серед основних шляхів професійної підготовки в закладах вищої освіти, що готують учителів-словесників і журналістів, виокремлено розвиток навичок усного й писемного мовлення з використанням інтерактивних методів навчання; вивчення стилістики, культури мовлення, риторики; прослуховування й аналіз високоякісного виразного мовлення лекторів, журналістів, акторів та інших, хто володіє мистецтвом виразного слова; власну творчу діяльність; фахові практики, у процесі яких здобувачі вищої освіти можуть апробувати здобуті навички в реальному комунікативному середовищі. Наголошено, що сучасні вчителі-словесники й журналісти мають бути не лише грамотними, а й володіти виразним мовленням, здатним переконувати та доносити істину в процесі комунікації.

Ключові слова: учитель-словесник, журналіст, виразність мовлення, стилістика, дикція, культура мовлення, медіатексти, рекламний текст, реклама.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві ефективна комунікація стає вагомим чинником професійної діяльності. Особливого значення набуває мовленнєва культура фахівців – учителів-словесників і журналістів, для яких слово є основним інструментом праці. Педагоги формують мовно-культурну свідомість здобувачів освіти, а працівники медіа впливають на громадську думку суспільства. У контексті цього важливим аспектом професійної мовної компетентності постає виразність мовлення як комунікативно-стилістичний компонент, що передбачає переконливість висловлювань, змістову глибину й емоційний вплив. Виразність – не тільки ознака чіткого мовлення, а й показник інтелектуального, естетичного та етичного рівня вчителів-словесників і журналістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблему культури мовлення, зокрема вдосконалення виразності, досліджували Н. Бабиш, Л. Башманівська, Н. Вербиш, С. Додуріш, Р. Дружененко, В. Зайцева, Т. Ліштаба, Т. Мелкумова, Л. Мороз-Рекотова, Н. Попович, Л. Прокопович, Т. Семашко, В. Стекольщикова, Л. Тіторенко, М. Ценко, О. Шостак, Л. Штома, Н. Яремчук, М. Яцимирська та ін. Науковці серед стилістично-комунікативних ознак культури мовлення виокремлюють виразність, точність, чіткість, правильність, чистоту, багатство, доречність, логічність та ін. Зокрема, погляди сучасних мовознавців на тлумачення поняття «виразність» розглядає Т. Мелкумова [1]. Культуру мовлення та виразне читання досліджує Л. Мороз-Рекотова [2].

Практичну стилістику й культуру мовлення вивчає Т. Семашко [3]. Удосконалення навичок виразності читання майбутніх учителів-словесників у процесі їхньої професійної підготовки та особливості техніки мовлення, зокрема дихання, дикції, голосу, розкриває Л. Башманівська [4]; авторка досліджує проблему виразності як комунікативно-стилістичну особливість культури мовлення майбутніх філологів, доводить актуальність означеної проблеми в процесі професійної підготовки [5]. Культуру мовлення як показник загальної культури особистості, зокрема й виразність, вивчає Т. Симоненкова [6]. Розвиток культури мовлення здобувачів вищої освіти під час викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» розглядають Н. Попович та Л. Прокопович [7]. Культуру мовлення як основний критерій професійної майстерності фахівця досліджують С. Додурич та Л. Тіторенко [8]. Доцільність та ефективність залучення рекламних текстів як засобу навчання культури мовлення суб'єктів освітнього процесу розглядає Р. Дружененко [9]; авторка демонструє вправи і завдання культуромовного спрямування на основі текстів реклами. Як бачимо, проблема виразності мовлення сьогодні надзвичайно актуальна й привертає увагу багатьох науковців.

Метою статті є дослідити роль виразності як комунікативно-стилістичного компонента в структурі мовленнєвої культури майбутніх учителів-словесників і журналістів; проаналізувати функції виразності в професійному мовленні; з'ясувати основні шляхи формування цього компонента в процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В інформаційно-комунікаційному просторі сучасності особливої ваги набуває проблема культури мовлення, зокрема її виразності, що є важливою складовою професійної майстерності тих, хто готується до майбутньої діяльності у сфері комунікації, – учителів-словесників і журналістів. Саме ці категорії фахівців мають на високому рівні володіти мовою й уміти передавати думку чітко, доступно та образно, застосовуючи багатий арсенал мовно-стилістичних засобів. Виразність мовлення є одним із основних чинників ефективної професійної комунікації, що виступає важливим комунікативно-стилістичним компонентом культури мовлення. Вона допомагає глибше сприйняти інформацію, полегшити комунікативну взаємодію, формувати естетичний смак, сприяє активізації мислення. Для майбутніх учителів-словесників, а також медіапрацівників виразність є не тільки професійною навичкою, а й ознакою високого рівня володіння мовою. Як складова культури мовлення виразність є тією особливістю, що надає мовленню емоційної, інтонаційної та стилістичної привабливості й перетворює його із

звичайного засобу повідомлення інформації на могутній інструмент впливу.

У контексті розгляду виразності як комунікативно-стилістичного компонента культури мовлення майбутніх учителів-словесників та журналістів зазначимо, що культура мовлення – складова загальної культури особистості, яка передбачає виразність, правильність, доречність, точність і чистоту мовлення. Виразність – це своєрідна основа мовної культури, яка потребує не лише оволодіння нормами, а й уміння естетично та гнучко їх застосовувати. Майбутній учитель-словесник повинен навчати мови та літератури, стати прикладом мовної досконалості для своїх учнів. А в журналіста мовлення має бути не тільки інформативним, а й переконливим, художньо виразним та емоційно насиченим, адже він впливає на масову свідомість і формує громадську думку.

За Л. Башманівською, виразним вважається чітке й розбірливе мовлення, яке передає почуття, внутрішні якості та забезпечується виразністю дикції, умінням застосовувати виразальні засоби, зокрема паузи, логічний наголос, емоційну тональність, видозміни голосу, що передають настрій, оцінку й викликають потрібне сприйняття [5, с. 553]. Н. Бабич і А. Герасимчук вважають, що виразність мовлення – це здатність передавати інформацію чітко, виразно й ефективно, з відповідною інтонацією, артикуляцією, акцентом [10, с. 15].

На думку М. Ценко, виразність – це одна з комунікативних якостей мовлення й ознак його культури, а говорити виразно означає говорити невимушено й вільно, використовуючи все багатство виразальних засобів мови [11, с. 73–74]. Авторка дає рекомендації з техніки виразного мовлення, зокрема, стежити за правильним диханням, силою голосу, дикцією, дотримуватися орфоепічних норм, уникати монотонності тощо. До мовних засобів виразності М. Ценко відносить прислів'я і приказки, афоризми, цитати, порівняння, метафори, епітети, стилістичні фігури [11, с. 73–74].

Виразне мовлення є результатом культури, систематичної мовної й літературної практики, глибокого знання мови, а також риторичних навичок, розвинутого художнього чуття, емпатії, а розвиток мовленнєвої виразності повинен стати ключовим елементом професійної підготовки майбутніх фахівців. На заняттях зі стилістики, культури мовлення, методик навчання мови і літератури, дикції й емісії голосу доцільно активно використовувати дикційні тренінги, декламацію, вправи на розвиток інтонаційної виразності, аналіз промов, театралізацію, побудову виразних медіатекстів тощо.

Серед основних аспектів виразного мовлення Н. Вербич виокремлює експресивну насиченість та образність, вважаючи експресію комунікативною ознакою мовлення, за допомогою якої мовець

передає своє ставлення до повідомлення чи адресата й впливає на свідомість і емоції слухача, підтримує інтерес і увагу до повідомлення, а образність мовлення – художньою виразністю тексту чи художністю мовлення. Важливим засобом виразності звукового мовлення Н. Вербич вважає інтонацію як один з найважливіших засобів мовленнєвої експресії [12]. На думку В. Зайцевої та Н. Яремчук, виразність мовлення, що досягається завдяки самостійному мисленню, інтересу мовця до предмета розмови, знанню стилів, розвиненому чуттю мови, залежить від звукового оформлення, тобто милозвучності й інтонації. Саме інтонація розвиває навички виразного й емоційного мовлення та характеризує мовця [13, с. 123].

У професійному мовленні вчителів-словесників і журналістів виразність виконує важливі функції, що забезпечують результативність, ефективність і переконливість комунікації. Насамперед, виразність має інформативну функцію, адже допомагає доступно й чітко донести реципієнтам зміст повідомлення, підкреслити основні ідеї та зробити мовлення логічно завершеним. Не менш важливою є емоційно-експресивна функція, що викликає інтерес до теми, допомагає встановити емоційний контакт, активізує увагу аудиторії та впливає на почуття. Це важливо для вчителів-словесників і журналістів, оскільки їхнє мовлення повинне не тільки інформувати, а й викликати довіру, надихати, зворушувати. Виразність виконує також естетичну функцію, що виявляється у використанні мовних засобів, які підвищують культурний рівень мовлення й надають йому стилістичної витонченості та образності. Таке мовлення сприймається як професійне, грамотне й привабливе. Серед ключових функцій виразності виокремимо й функцію впливу, що дозволяє тому, хто говорить, формувати певні погляди, переконання або моделі поведінки, спрямовувати думки, дії та почуття слухачів чи глядачів у потрібному напрямку. Функція впливу особливо важлива в публічному мовленні, зокрема, у педагогічному процесі, журналістиці, де слово слугує основним інструментом донесення інформації та впливу.

Варто виокремити й комунікативну функцію виразності в мовленні вчителів-словесників і журналістів. Для педагога виразність мовлення є важливим дидактичним інструментом, що сприяє підтриманню уваги учнів, кращому розумінню навчального матеріалу, формуванню естетичного смаку, а також виступає прикладом мовної культури. Виразна мова вчителя-словесника допоможе емоційно збагатити матеріал, що буде більш переконливим і краще сприйматиметься учнями. А журналіст через власне мовлення формує інформаційний простір, соціальні настрої суспільства, впливає на громадську думку. Виразність у медіатексті забезпечує емоційну насиченість

повідомлення, допомагає формувати певне ставлення до подій, фактів, персоналій. Через дикцію, голос, ритмомелодику, інтонацію, використання тропів та фігур медіапрацівник досягає бажаного впливу на аудиторію.

Отже, виразність мовлення у професійній діяльності педагогів і журналістів – це не тільки елемент стилістики чи естетики, а й могутній інструмент комунікації, що забезпечує краще розуміння, емоційний зв'язок та вплив на аудиторію.

У контексті розгляду виразності як комунікативно-стилістичного компонента культури мовлення цікавим вважаємо дослідження Р. Дружененко, у якому авторка обґрунтовує ефективне використання рекламного тексту з метою формування культуромовної особистості студентів-журналістів, доводить універсальність реклами як засобу розвитку комунікативних ознак культури мовлення, з-поміж яких виокремлює виразність, доречність, естетичність, правильність, логічність тощо й пропонує зразки спеціальних вправ і завдань [9]. Дослідниця доводить, що систематичне залучення текстів реклами для виразності мовлення забезпечить активність студентів журналістських спеціальностей, і вважає перспективним упровадження рекламного тексту на заняттях зі стилістики [9].

Варто підкреслити, що виразність мовлення базується на фонетичному, лексичному, морфологічному, синтаксичному й стилістичному рівнях шляхом цілеспрямованого використання різноманітних засобів. На фонетичному рівні, зокрема, – це інтонація, паузи, темп, тембр, логічний наголос, мелодика. На лексичному – уникнення штампів, вибір яскравих, образних слів, використання синонімів, антонімів, фразеологізмів, метафор, епітетів тощо. Морфологічний рівень передбачає доцільне використання словотвірних засобів та варіативних форм. На синтаксичному рівні – використання різноманітних конструкцій, логічна завершеність думки. Стилiстичний рівень – використання відповідного стилю й жанру, дотримання стилістичної єдності висловлювання, застосування стилістичних прийомів, тропів, фігур мовлення, які створюють емоційну образність. За Л. Башманівською, виразність мовлення забезпечується досконалим володінням мовою, її виражальними засобами, а також знанням особливостей функціональних стилів, мовним чуттям, тренуванням мовленнєвих умінь і навичок [5, с. 554]. Формування мовленнєвої культури, зокрема виразності як її комунікативно-стилістичної особливості, покращує професійну підготовку фахівців, які повинні бути високоерудованими, компетентними й творчими. Стан живого мовлення в момент творіння визначає вибір журналіста в пошуку мовного засобу, вважає В. Стекольщикова, а вибір медіафахівця, своєю чергою, впливає на об'єктивні процеси, що відбуваються в живому мовленні [14, с. 527].

Формування виразності мовлення в процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти, які готують учителів-словесників і журналістів, має стати невід'ємною складовою освітнього процесу. Серед основних шляхів такої підготовки виокремимо розвиток навичок усного й писемного мовлення з використанням інтерактивних методів навчання, зокрема проєктної діяльності, дискусій, публічних виступів тощо; вивчення стилістики, культури мовлення, риторики; прослуховування й аналіз високоякісного виразного мовлення лекторів, журналістів, акторів та інших, хто володіє мистецтвом виразного слова; власну творчу діяльність, зокрема створення відео- та аудіоконтенту, написання есе, публіцистичних текстів; фахові практики, у процесі яких здобувачі вищої освіти можуть апробувати здобуті навички в реальному комунікативному середовищі. За Т. Симоненковою, виразність мовлення – це якість, що найбільше залежить від особи мовця, ерудиції, знання мов, мовленнєвих умінь і навичок, адже в мові є великі запаси виражальних засобів, які роблять мовлення виразним, зокрема засоби звукового та художнього мовлення [6, с. 232].

Для майбутніх учителів-словесників і працівників медіа важливо не тільки теоретично опанувати цими засобами, а й уміти використовувати їх на практиці: в усному й писемному, публічному та приватному, офіційному й неофіційному мовленні.

Висновки і пропозиції. Отже, виразність як комунікативно-стилістичний компонент – це вагомий чинник формування культури мовлення майбутніх учителів-словесників та журналістів, що сприяє ефективному впливу на реципієнтів, формує мовну компетентність і творче мислення, збагачує зміст повідомлення та підвищує його естетичну цінність. Дбаючи про виразність мовлення, фахівці мають можливість переконувати й творити мовну культуру суспільства. Виразність забезпечує не тільки ефективність комунікації, а й емоційний вплив, естетичну привабливість, здатність формувати думку аудиторії. Формування зазначеної якості потребує поєднання теоретичних знань і практичних умінь, творчого підходу, систематичної роботи в процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Сучасні вчителі-словесники і журналісти мають бути не лише грамотними, а й володіти виразним мовленням, здатним переконувати та доносити істину в процесі комунікації.

У контексті вивчення виразності як комунікативно-стилістичного компонента культури мовлення майбутніх учителів-словесників і журналістів перспективним вважаємо дослідження можливостей застосування мультимедійних засобів, інтерактивних платформ з метою формування виразності в здобувачів вищої освіти педагогічних і журналістських спеціальностей.

Список використаної літератури:

1. Мелкумова Т. В. Погляди сучасних мовознавців на тлумачення поняття «виразність». *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2017. Вип. 16. С. 185–189.
2. Мороз-Рекотова Л. В. Культура мовлення та виразне читання: навч. посібн. Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2015. 222 с.
3. Семашко Т. Ф. Практична стилістика і культура мовлення: навч. посібн. для студентів філол. спец. Івано-Франківськ: НАІР, 2019. 256 с.
4. Башманівська Л. А. Удосконалення навичок виразного читання студентів-філологів у контексті підвищення їхньої професійної майстерності. Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. ст. Вип. 5 (Спецвипуск) / [ред. колегія: Коцур В. П. (голов. ред.) та ін.]. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 37–45.
5. Башманівська Л. А. Виразність як комунікативно-стилістична особливість мовленнєвої культури філолога. Матеріали XXI Міжн. наук.-практ. інтернет-конф. «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 21. С. 550–561.
6. Симоненкова Т. П. Культура мовлення як показник загальної культури особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_57.
7. Попович Н. Ф., Прокопович Л. С. Розвиток культури мовлення здобувачів вищої освіти під час викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2023. Вип. 2 (35). С. 226–232.
8. Додурич С. М., Тіторенко Л. В. Культура мовлення як основний критерій професійної майстерності фахівця. *Вісник Житомирського агротехнічного коледжу: зб. наук. статей*. 2020. Вип. № 2 (1). С. 65–69.
9. Дружененко Р. Рекламний текст як засіб навчання культури мовлення студентів журналістських спеціальностей. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 14–15. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/266>
10. Бабич Н., Гарасимчук А. Технологія формування виразності мовлення у дітей із мовленнєвим дизонтогенезом. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 14 (28). С. 13–24.
11. Ценко М. Культура мови і комунікативна компетентність. Мова української юриспруденції: навч. посіб. / В. М. Пивоваров,

- О. М. Єрахторіна, О. А. Лисенко та ін. Харків: Право, 2020. Розд. 4. С. 69–134.
12. Вербич Н. Параметри виразності українського діалектного мовлення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2 (50). С. 56–61. DOI: 10.24144/2663-6840/2023.2(50).56–61
13. Зайцева В., Яремчук Н. Культура професійного спілкування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 42. Т. 3. С. 121–123. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.3.27>
14. Стекольщикова В. А. Генезис та ідентифікація мовної особистості медійника в умовах війни. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-248-7-23>

Bashmanivska L., Bashmanivskyi V. Expressiveness as a Communicative and Stylistic Component of the Speech Culture of Future Language and Literature Teachers and Journalists

This article explores speech expressiveness as a communicative and stylistic component within the speech culture of future language and literature teachers and journalists. It examines the functions of expressiveness in professional communication and identifies the main approaches to developing this component during professional training in higher education institutions. The study emphasizes that the contemporary information and communication environment increases the importance of speech culture, particularly expressiveness. Expressiveness forms an essential part of the professional competence of future teachers and journalists, who must master language at a high level and convey ideas clearly, accessibly, and vividly, using a rich arsenal of linguistic and stylistic devices. The article highlights that speech expressiveness serves as one of the key factors in achieving effective professional communication and plays a crucial role as a communicative and stylistic element of speech culture. For future language and literature teachers and media professionals, expressiveness demonstrates a high level of language proficiency, adds emotional, intonational, and stylistic appeal to speech, and transforms it from a simple medium of information transmission into a powerful tool of influence. The study outlines the major functions of expressiveness that enhance the efficiency, effectiveness, and persuasiveness of communication, including informational, emotional-expressive, aesthetic, communicative, and influential functions. It identifies key strategies for professional training at higher education institutions that prepare future language and literature teachers and journalists: developing oral and written communication skills through interactive learning methods; studying stylistics, speech culture, and rhetoric; listening to and analyzing high-quality expressive speech from lecturers, journalists, actors, and other masters of expressive communication; engaging in personal creative activities; and participating in professional internships, where students apply their acquired skills in real communicative environments. The article stresses that modern language and literature teachers and journalists must not only demonstrate literacy but also master expressive speech that persuades and effectively conveys truth during communication.

Key words: language and literature teacher, journalist, speech expressiveness, stylistics, diction, speech culture, media texts, advertising text, advertising.